

Korai Magyar Történeti Lexikon, 9–14. század

Főszerkesztő: Kristó Gyula; szerkesztők: Engel Pál és Makk Ferenc
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994, 753 lap

A második világháborút megelőző egy évszázad folyamán — amely tanúja volt a magyar tudományos történetírás kifejlődésének — a középkortudomány és az azzal járó történeti segédtudományok művelése legfőbb erőssége volt a korabeli magyar történettudománynak. A tizenkilencedik század második és a huszadik század első felének a különböző történeti iskolái — a nagyrészt autodidakta nemzeti romantikusoktól kezdve, a pozitivistákon keresztül, egészen a szellemtörténészek és népiségtörténészekig — mind kitermelték a jelesnél jelesebb szakembereket.¹ A három-négy tucat legismertebb történésznek mintegy kétharmada foglalkozott nagyrészt vagy legalább is részben középkorkutatással.

Míndez szinte egy csapásra megváltozott a második világháborút követő években, amikor a középkortudomány szinte az „átkos feudalizmus” egyik ágával degradálódott. A politikai tényezőktől fűtött marxista történeti iskola ugyanis a középkorkutatókat a szakma mostohagyermekéiként kezelte és az egész tudományágat egy mindössze megtúrt szakterületté süllyesztette.

Ez az áldatlan helyzet csak a nyolcvanas évek folyamán változott lassan, mikor is még a mindaddig megvetett és kivetett genealó-

giai és heraldikai kutatások ismét föléledtek. Ezzel szinte egyidőben vetődött föl kelet-német–lengyel közös vállalkozásként egy Kelet-Közép-Európa középkori történetével foglalkozó lexikonnak a gondolata, amely több odatartozó nemzet történészeinek a közreműködésével lett volna kivitelezve. Ehhez a tervhez a magyar történészgárda is lelkesen csatlakozott. Azonban, mikor munka közben mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a lecsatolt területek történészeinek megírását a szerkesztők egyszerűen átutalták a Kárpát-medence múltját tudatosan átformálni óhajtó utódállamok történészeinek a hatáskörébe — ezzel mintegy jóváhagyva a területek múltjának politikai okokból történő meghamisítását — a magyar történészek kénytelenek voltak kilépni a vállalkozásból. Igaz, hogy ez a kilépés nem ment simán, hisz a „szocialista testvérnemzetek” ilyen jellegű „megsértését” csupán párthatározat alapján lehetett véghévínni. Ez a határozat azonban — sok huzavona után — 1986-ban, mintegy hat évvel az első próbafüzet megjelenése után, mégiscsak megszületett.

Ekkor merült föl egy magyar szerkesztésű és szerzőségű, a magyar középkort összefoglaló történeti lexikon megírásának és

1. Soraik között találjuk például a következő történészeket: Ipolyi Arnold (1823–1886), Pesty Frigyes (1823–1889), Szabó Károly (1824–1890), Salamon Ferenc (1825–1892), Szilágyi Sándor (1827–1899), Ráth Károly (1829–1886), Knauz Nándor (1831–1898), Thaly Kálmán (1839–1909), Hajnik Imre (1840–1902), Pauler Gyula (1841–1903), Fraknói Vilmos (1843–1921), Acsády Ignác (1845–1906), Timon Ákos (1850–1925), Márki Sándor (1853–1925), Károlyi Árpád (1853–1940), Thallóczy Lajos (1854–1916), Marczali Henrik (1856–1940), Angyal (1857–1943), Csánki Dezső (1857–1933), Fejérpataky László (1857–1923), Tagányi Károly (1858–1924), Békefi Remig (1858–1925), Mika Sándor (1859–1912), Szádeczky Kardos Lajos (1859–1935), Hodinka Antal (1864–1946), Erdélyi László (1868–1947), Kérészy Zoltán (1868–1952), Áldásy Antal (1869–1932), Illés József (1871–1944), Kováts Ferenc (1873–1956), Domanovszky Sándor (1877–1955), Szentpétery Imre (1878–1950), Iványi Béla (1878–1964), Szabó Dezső (1882–1962), Szekfű Gyula (1883–1955), Hóman Bálint (1885–1951), Eckhart Ferenc (1885–1957), Holub József (1885–1962), Dékány István (1886–1965), Hajnal István (1892–1956), Mályusz Elemér (1898–1989), Szabó István (1898–1969), stb.

kiadásának gondolata, mintegy ellensúlyozásaként a fõnt jelzett kelet-közép-európai történeti lexikonnak. A tervezett munka Köpeczi Béla kultuszminiszter és Kulcsár Kálmán akadémiai fõtitkár-helyettes támogatásával indult meg, melynek következtében már 1987-ben megjelent az elsõ próbafüzet. Abban az idõben még egy minden témát kimerítõ és hosszú szócikkeket tartalmazó enciklopédia jellegû munka kiadását tervezték. Ez a terv azonban egyhamar kivihetetlennek bizonyult. A kiszabott határidõre ugyanis a tervezett 3000 címszónak még a fele sem készült el. Sok egyéni–személyi ok mellett ez fõleg annak volt betudható, hogy a középkortudomány négyévtizedes elhanyagolása következtében, bizonyos területeken még a minimális alap kutatások is hiányoztak. Ekkor történt aztán az a döntés, hogy a már megírt anyag fõlhasználásával, a tervezett több kötetes enciklopédia helyett ez alkalommal mindössze egy egykötetes történeti lexikont jelentessenek meg.² Történt ez pedig abban a

reményben, hogy a következõ évek folyamán majd a többkötetes történeti enciklopédia is megszülethet. Az 1994-ben megjelent *Korai Magyar Történeti Lexikon* tehát ebbõl a döntésbõl származó kényszerfogantatásnak az eredménye. Ennek ellenére az elõtünk fekvõ kötet így is igen impozáns, minden szempontból hasznos és dicsérendõ kiadvány.

Itt talán közbeszûrnám, hogy — szemben az angol nyelvû világgal, ahol a kisebb-nagyobb történeti lexikonok és enciklopédiák szárai találhatók — Magyarországon a *Korai Magyar Történeti Lexikon* az elsõ komoly ily jellegû vállalkozás. Igaz, hogy van egy nagyrészt életrajzi jellegû Protestáns egyháztörténeti lexikon és egy használható, de részleteiben már születése pillanatától kezdve idejét múlta magyar történelmi fogalomtár.³ Úgyszintén vannak különbözõ életrajzi, irodalmi, és egyéb jellegû lexikonok,⁴ valamint történeti kronológiák.⁵ Azonban a magyar történetírás eddig még nem eredményezett egyetlenegy átfogó történeti lexikont

2. A fõnt leírt tervekkel kapcsolatban lásd Végh Ferencnek a *Korai Magyar Történeti Lexikon* fõszerkesztõjével készített interjúját: „A múltból merítve a mának dolgozunk, de a jövõt is hasznosítani fogja...” mondta a *Korai magyar történeti lexikon* fõszerkesztõje, Kristó Gyula professzor.” In: *AK magazin*, 5 évf., 1994/1, pp. 11–12.
3. Zovány Jenõ: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon* (1977), *Magyar történeti fogalomtár*, szerk. Bán Péter, 2 köt. Budapest: Gondolat, 1989. Sokkal kisebb méretû Markó László szerkesztésében megjelent *Általános történelmi fogalomgyûjtemény*. Budapest: Novotrade Kiadó, 1990.
4. Itt elsõsorban oly sok kötetes mûvekre gondolok, mint: *Pallas Nagy Lexikona* (16 köt., 2 pótk., 1992–96/1900), *Révai Nagy Lexikona* (19 köt., 2 pótk., 1910–1921/35), *Új Idõk Lexikona* (24 köt., 1936–42), a sokkal silányabb *Új Magyar Lexikon* (6 köt., 2 pótk., 1960–62/81), a most készülszõ és 16 kötetre tervezett *Magyar Nagylexikon* (1993–), valamint Szinnyei József, *Magyar Írók élete és munkái* (14 köt., 1891–1914), annak folytatása Gulyás Pál által történt folytatása (6 köt., 1939–44), valamint emennek még mindig folyamatban levõ befejezése Viczián János által (7–13 köt., 1990–). Ugyanakkor ott van a kisebb méretû lexikonok egész sora. Így például a *Magyar Jogi Lexikon* (6 köt., 1898–1907), *Közgazdasági Lexikon* (3 köt., 1898–1901), *Magyar Irodalmi Lexikon* (1926), *Társadalmi Lexikon* (1929), *Zsidó Lexikon* (1929), *A Magyar Társadalom Lexikonja* (1930), *Magyar Irodalmi Lexikon* (3 köt., 1963–65), *Magyar Életrajzi Lexikon* (2 köt., 2 pótk., 1967–69/94), *Magyarok a természettudomány és technika történetében. Életrajzi Lexikon* (1992), *Új Magyar Irodalmi Lexikon* (3 köt., 1994), valamint a németbõl fordított *Habsburg Lexikon* (1988). Ezeknek a lexikonoknak összessége sem helyettesíthet azonban egy több kötetes magyar történelmi lexikont vagy enciklopédiát.
5. Történelmi kronológiák területén sokkal jobban állunk, különösen mióta Benda Kálmán fõszerkesztésében megjelent a négy kötetes *Magyarország történeti kronológiája a kezdetektõl 1970-ig* (4 köt., 1981–82), illetve Seifert Tibor összeállításában ennek a munkának a folytatása: *Magyar történeti kronológia, 1971–1990.* (folytatás a túloldalon)

sem.⁶ Ez az a tény, amely a *Korai Magyar történeti Lexikon*-t még az elvárható belső értékénél is értékesebbé teszi.

Kézbevétele után azonnal nyilvánvaló, hogy sok tudás és rengeteg energia volt szükséges ennek a munkának a megírásához és megszerkesztéséhez. Tartalma alapján viszont az is világos, hogy egyes szócikkei tulajdonképpen enciklopédia cikkeknek készültek, melyek később lettek kiegészítve több apróbb lexikon jellegű szócikkkel. Ennek következtében a munka egy kissé hibrid kiadványnak tűnik, magán hordozva mind a lexikonok, mind az enciklopédiák jellegét. Ez azonban mit sem von le a lexikon értékéből, mely bizonyára sok évtizeden keresztül egyik agyonhasznált kézikönyve lesz a magyar történettudománynak.

A fólia nagyságú, 753 kéthasábos lapon kiadott munka nyugodtan megjelenhetett volna egy 1500 lapos, talán kissé könnyebben kezelhető két kötetes munkaként is. Tartalma mintegy 170 szerző tollából származó 2000 kisebb-nagyobb szócikk. A szerzők — az egyetlen spanyol anyanyelvűnek tűnő Juan Cabellón kívül — óriási többségben magyarországi, s kisebb részben határon túli magyarok. A munka hátterét ismerve, ez részben érthető. Ugyanakkor egy kissé érthetetlen, hogy miért nem vontak be több nyugati szakembert. Az elfogadható történeti fölfogást valló idegen szerzők jelenléte ugyanis csak emelte volna a kötet jelentőségét és tudományos hitelességét. Itt gondolok elsősorban az angol és német nyelvterületen

működő (részben azóta már meghalt) oly magyar születésű szakemberekre, mint például Bak János [János M. Bak] Bard Imre [Imre Bard], Boba Imre [Imre Boba], Bogyay Tamás [Thomas von Bogyay], Décsy Gyula [Gyula Décsy], Domonkos László [Leslie S. Domonkos], Ferdinandy Mihály [Miguel de Ferdinandy], Gabriel Asztrik [Astrik L. Gabriel], Kosztolnyik Zoltán [Zoltán J. Kosztolnyik], Sinor Dénes [Denis Sinor], és Vajay Szabolcs [Szabolcs de Vajay]. Ugyanakkor gondolok oly nem magyar származású, de magyar kérdéseket is érintő középkorászokra, mint például az amerikai Charles R. Bowlus, Paul W. Knoll és James Ross Sweeney, az angol Martyn C. Rady, a japán Senga Toru, és mások.

A nyugati szakemberek hiányával párhuzamosan említhetnénk egypár odakívánczó hazai, illetve kisebbségi szakembernek a hiányát is. Az előbbieik közül oly jeles szakértőknél nem szerepelnek, mint Györffy György, Bartha Antal, Székely György, valamint az időközben elhunyt Szűcs Jenő. Az utóbbiak közül viszont igen föltűnő Jakó Zsigmond távolléte. Az utóbbit bizonyára a közismerten magyarellenes román nemzeti-ségi politika tartotta távol. Az előbbieik hiányát azonban elsősorban a Budapest–Szeged rivalizálásnak tudhatjuk be, ami az elmúlt két évtized folyamán főleg a középkortudomány területén mutatkozott meg, s melynek egyik újabb megnyilvánulása a Kristó–Györffy-vita a *Magyar Tudomány* hasábjain.⁷

5. (folytatás az előző oldalról)

A függelékben 1992-ig (1994). De ugyancsak hasznosak a História Alapítvány és a Történettudományi Intézet közös kiadásában mostanában megjelent, megjelenőfélben levő, illetve tervbe vett kisebb kronológiák egész sora, melyek közül eddig csak a Balogh Margit és Gergely Jenő összeállításában kiadott *Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. Kronológia* (1993) volt alkalmam kézbe venni és megvizsgálni.

6. Az érdekesség kedvéért megemlíteném, hogy talán előbb fog megjelenni a jelen szerző által készített egy kötetes angol nyelvű magyar történelmi lexikon, mint egy hasonló magyar nyelvű munka Magyarországon. A már leadott kézirat remélhetőleg még 1996 folyamán meg jelenik a következő címen: Steven Béla Várdy, *Historical Dictionary of Hungary*. Metuchen, NJ and London: Scarecrow Press, Division of the University Press of America, 1996.

7. Kristó Gyula, „A honfoglalás évfordulójára készülve”, valamint Györffy György, „Válasz”, in: *Magyar Tudomány*, 1993/6, pp. 723–731.

A külföldi szakemberek hiánya ellenére a *Korai Magyar Történeti Lexikon* igen átfogó, nemzetközi ízű munka. Ugyanis, annak ellenére, hogy elsődleges célja a történelmi Magyarország középkori múltjának föltérképezése, külön szócikkekben foglalkozik mintegy 60 etnikai csoporttal, nemzetiséggel,⁸ s ugyanakkor 30 cikket fordít a magyarság és egyéb etnikai csoport, illetve nemzet és hatalmi központ viszonyának a leírására és értékelésére.⁹ Igaz hogy a magyarság viszonyával foglalkozó cikksor nem tartalmaz szócikket az ozmán-török–magyar, szlovák–magyar, szlovén–magyar, és ukrán–magyar kapcsolatokról, azonban ennek bizonyára az a magyarázata, hogy az első kivételével ezek a népek tulajdonképpen még nem képeztek egy meghatározható, megfogható nemzeti egységet. Ugyanakkor azonban az ozmán-törökök már ott voltak Magyarországon határán. Hisz 1353-ban már megvetették lábukat Európában, 1389-ben az első rigómezei csatában szétverték Lázár szerb fejedelem dérszláv seregeit, és 1396-ban pedig Zsigmond király vezette kereszteteket verték meg a szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatában.

Egy történelmet kedvelő olvasó szempontjából ugyancsak hibának tűnik az oly címszavaknak, illetve szócikkeknek a hiánya, mint például „oláhok” [angol nyelvhasználatban *Vlachs*] és a rácok [*Rascians*]. Ugyanis a románok esetében például, a múlt

századbeli önkényes névváltoztatás ellenére is, a magyar köznyelv, sőt még a tudományos irodalom is az „oláhok” kifejezést használta egészen a harmincas évek végéig. A lexikonban szereplő „blakok” [vlachok] szócikk sajnos nem helyettesíti az „oláhok” kifejezés alatt elvárható információt.

Ugyancsak megkérdőjelezhető a „tótok” és „tótország”-gal kapcsolatos információ, illetve információhiány. Ugyanis ezek a címszavak kizárólag a középkori Szlovóniával, illetve Szlovónia lakosságával foglalkoznak. A magyar köztudatban azonban a tótok a szlovákokkal egyenlők, s habár a „Tótország” kifejezés nem közismert, az átlag olvasó azt is szinte automatikusan a régi magyar Felvidékkel, illetve a 16–17 századbeli Felső- és Alsó-Magyarországgal tartja egyenlőnek. Ennek következtében ezt a kérdést nem szabad lett volna kikerülni még egy középkori lexikonban sem, épp úgy, mint az oláhok/vlachokkal kapcsolatos magyarázatot.

A sajnálatosan kihagyott szócikkek közé sorolnám az olyan közismert magyar kifejezéseket is, mint „hét vezér” és „hét magyar törzs”. Lehet, hogy ez tudományos szempontból nem különösen lényeges. Azt is tudom, hogy egypár vezér és törzsnév külön szócikként is szerepel. Azonban ezeket a mindennapi életben igen gyakran szereplő kifejezéseket könnyen föl kellene lelteni egy magyar középkorral, magyar történelemmel foglalkozó lexikonban.

8. A külön szócikkekben szereplő etnikai csoportok, nemzetiségek és nemzetek között vannak az alánok, arabok, avarok, baskírok, besenyők, blakok [vlachok], bolgár-törökök, bosnyákok, bulgárok, bizánciak, csehek, csuvsok, eszkiek, keleti frankok, izmaeliták, jászok, kabarok, karakitájok, karolingok, karulok, kazárok, kimekek, kipszások, kirgizek, lengyelek, magyarok, moldvai csángók, mongolok, morvák, németek, oguzok, olaszok, oroszok, osztrákok, palócok, románok, szabírok, szászok (erdélyi szászok és a szepességi szászok), székelyek, szerbek, szlávok, szlovákok, szlovének, tótok, türkök, ujjurok, ukránok, ungrovlachok, vallonok, vardarioták, varhunok [várkonyok], volga-bulgárok, volgai bolgárok, wangarok, és zsidók.
9. A magyarság viszonya egyéb csoportokhoz a következő szócikkekben szerepel: angol–magyar, arab–magyar, aragón–magyar, baskír–magyar, bajor–magyar, besenyő–magyar, bizánci–magyar, bosnyák–magyar, cseh–magyar, dalmát–magyar, dunai bolgár–magyar, francia–magyar, horvát–magyar, hun–magyar, jeruzsálemi–magyar, karantán–magyar, kazár–magyar, lengyel–magyar, nápolyi–magyar, német–magyar, norman–magyar, olasz–magyar, orosz–magyar, osztrák–magyar, pápai–magyar, román–magyar, stájer–magyar, szerb–magyar, velencei–magyar, és volga-bolgár–magyar kapcsolatok.

Véleményem szerint nagyobb szimpátiával kellett volna kezelni a László Gyula nevével fémjelzett „kettős honfoglalás” gondolatát. Ugyanakkor nem kellett volna említés nélkül hagyni a Boba Imre és Püspöki Nagy Péter munkásságához kötődő új föltevéseket „Nagy Morvaország”-nak [külföldi szlovák nyelvhasználatban „Nagy Morva Birodalom”-nak] a déli Morva folyó melletti fekvéséről. Boba nemzetközi tudományos vitákat kiváltó munkái,¹⁰ valamint Püspöki Nagy idevonatkozó tanulmányai,¹¹ sajnos, meg sincsenek említve.

Az ilyen kihagyások és apróbb hibák ellenére a *Korai Magyar Történeti Lexikon* így is egy hatalmas tudásanyagot mozgató, igen hasznos munka. S ami talán épp oly fontos: megszületése ösztönző hatást gyakorol a további kutatómunkára. A számos tudományos eredmény föltérképezése mellett ugyanis a magyar középkortudomány fehér-foltjait is igen jól kimutatja.

A szerkesztőket dicséret illeti, hogy szabad kezét adtak az egyes szerzőknek egyéni tudományos véleményeik kifejezéséről, és a szerzőket is, akik szinte minden — de, amint fönt láttuk, nem minden — vitatott kérdésben meg adták az alternatív véleményeket is. Ez a rugalmasság még a kisebb szócikkeknél is nyilvánvaló. Ugyancsak dicsérendő az utalószavak állandó használata, ami a fogalmak esetében a magyar–latin kettősség, a hely- és folyónevek esetében pedig a többnyelvűség miatt szükséges. Ugyanakkor a szócikkek maguk minden esetben a magyar kifejezés, illetve a történelmi magyar helynév alatt található — ami a marxizmus fénykorában (lásd például az *Új Magyar Lexikon* történelmellenes helynévhasználatát) elképzelhe-

tetlen lett volna. A helyes tájékozás érdekében azonban, minden elcsatolt hely- és víznév esetében meg van adva a pillanatnyi hovátartozásuk is.

Mielőtt ismertetésünket befejeznénk, még egyszer szeretnénk kifejezni elismerésünket ehhez a valóban nagy formátumú és komoly tudományos jelentőségű korai Magyar Lexikon-hoz, mely ezentúl bizonyára sok éven át minden magyar és kelet-középeurópai történelemmel foglalkozó szakembernek, valamint a történelmet kedvelők tömegének állandó kézikönyve lesz. Ez a mű nagyrészt Kristó Gyulát, illetve az ő nevével fémjelzett „Szegedi Középkortörténeti Iskola” dicséri. Igen kívánandó lenne, hogy ez a lexikon — vagy legalább rövidített változata — nyugati nyelveken, így elsősorban angolul (mely az egyetlen igazi „világnyelv”) és németül (mely a „fő közép-európai nyelv”) is megjelenjék. Egy ilyen munka részben ellensúlyozná a kisantant történések és azok szimpatizánsai által terjesztett hamis történelmi fölfogásokat. Az utóbbiak ugyanis a trianoni helyzet ezer-ezerkétszáz évre történő visszavetítését jelentik. Ezek a fölfogások, sajnos, igencsak terjednek, mind Nyugaton, mind pedig a környező államokban — mint a fönt jelzett kelet-német–lengyel indítású lexikon esete is bizonyítja.

Reméljük, hogy a nyugati nyelveken történő kiadás mellett, a *Korai Magyar Történeti Lexikon* magyar változata csak egy ízelítőnek bizonyul egy majdani több kötetes „Középkori Magyar Történelmi Enciklopédia”-hoz, illetve a modern korokat is földolgozó hasonló jellegű munkákhoz.

Várdy Béla*

10. *Moravia's History Reconsidered: A Reinterpretation of Medieval Sources = Morvaország történetének fölülvizsgálására: A középkori források átértékelése* (Hága, 1971) — meg sincs említve.

11. Ugyancsak említés nélkül maradtak Püspöki Nagy oly idevonatkozó tanulmányai, mint például *On the Location of Great Moravia = Nagymorávia fekvéséről* (Pittsburgh, 1982), és *A tények erejével* (New York, 1985) valamint a pozsonyi *Irodalmi Szemlé*-ben és budapesti *Valóság*-ban megjelent cikkei.

* A szerző tudományos munkássága elsősorban angol nyelvű, s könyvei és cikkei *Steven Béla Várdy* név alatt jelennek meg.